

s. Joanna Wiśniewska AM, WNHIS UKSW w Warszawie

Początki radiofonizacji przedszkoli w Polsce Ludowej

The beginnings of radiofonization in kindergartens in Polish People's Republic

STRESZCZENIE:

CELEM ARTYKUŁU JEST UKAZANIE POCZĄTKÓW RADIOFONIZACJI PLACÓWEK WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO W POLSCE LUDOWEJ. PROCES TEN - CHOĆ NAPOTKAŁ WIELE PRZESZKÓD, SPOWODOWANYCH M.IN. NIEMAL CAŁKOWITYM ZNISZCZENIEM BAZY MATERIALNEJ POLSKIEJ RADIOFONII NA SKUTEK DZIAŁAŃ WOJENNYCH - SZYBKO DOCZEKAŁ SIĘ SPEKTAKULARNYCH EFEKTÓW. RADIOFONIZACJA PRZEDSZKOLI - PANACEUM NA POWOJENNE BRAKI WYKwalifikowanych kadr i pomocy dydaktycznych dla przedszkoli - POZWOLIŁA NA WPROWADZENIE PIERWSZEJ W POLSCE I NA ŚWIECIE INNOWACJI, KTÓRA STAŁA SIĘ POWODEM DUMY KOMUNISTYCZNYCH WŁADZ OŚWIATOWYCH. OD KOŃCA LAT CZTERDZIESTYCH NA ANTENIE POLSKIEGO RADIA POJAWIŁY SIĘ AUDYCJE RADIOWE DLA PRZEDSZKOLI, KTÓRE POKONAŁY GRANICE PAŃSTW BŁOKU WSCHODNIEGO I DOCZEKAŁY SIĘ MIĘDZYNARODOWEGO ROZGŁOSU ORAZ PRESTIŻOWYCH NAGRÓD.

SŁOWA KLUCZOWE:

RADIOFONIZACJA, HISTORIA RADIA, AUDYCJE RADIOWE DLA DZIECI, PRZEDSZKOLA W PRL, WYCHOWANIE PRZEDSZKOLNE

ABSTRACT:

THIS ARTICLE AIMS IS TO SHOW THE BEGINNINGS OF RADIOFONIZATION IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC. THIS PROCESS - ALTHOUGH IT HAS ENCOUNTERED MANY OBSTACLES, CAUSED BY, AMONG OTHERS, ALMOST TOTAL DESTRUCTION OF THE MATERIAL BASE OF POLISH RADIO BY ACTS OF WAR - QUICKLY LIVED TO SEE THE SPECTACULAR EFFECTS. DEVELOPMENT OF RADIO SERVICES (RADIOFONIZATION) OF KINDERGARTENS - A PANACEA FOR POST-WAR SHORTAGES OF QUALIFIED STAFF AND DIDACTIC MATERIALS FOR KINDERGARTENS - ALLOWED FOR INTRODUCTION OF THE FIRST IN POLAND AND IN THE WORLD INNOVATION, WHICH HAS BECOME A SOURCE OF PRIDE FOR COMMUNIST EDUCATION AUTHORITIES. SINCE THE LATE FORTIES ON POLISH RADIO APPEARED BROADCASTS FOR KINDERGARTENS, WHICH DEFEATED THE BORDERS OF THE EASTERN BLOC COUNTRIES AND LIVED TO SEE THE INTERNATIONAL PUBLICITY AND AWARDS.

KEYWORDS:

RADIOFONIZATION (DEVELOPMENT OF RADIO SERVICES), HISTORY OF RADIO, BROADCASTS FOR CHILDREN, KINDERGARTEN IN PRL (POLISH PEOPLE'S REPUBLIC), PRESCHOOL EDUCATION
TRANSLATED BY: ROBERT MIECZKOWSKI

W Polsce odrodzonej radio jest (...) nowym instrumentem kształtowania psychiki ludzkiej i doniosłym orężem upowszechnienia oświaty, sztuki i kultury” – stwierdził w 1949 r. podczas uroczystego otwarcia radiostacji we Wrocławiu, prezydent Bolesław Bierut¹. Władze Polski Ludowej postrzegały radiofonizację jako skuteczne narzędzie transmisji ideologii komunistycznej do społeczeństwa. Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, postulaty szybkiego postępu w dziedzinie radiofonii oraz powszechnej radiofonizacji kraju, wydawały się jednak nierealne. Wykaz strat wojennych w tym obszarze zajmował niemal sto stron maszynopisu. Obiekty budowlane, sieci nadawcze, wyposażenie sal studyjnych, sprzęt techniczny oraz płytoteki zostały rozgrabione i zniszczone na skutek działań wojennych. Straty w polskim przemyśle radiotechnicznym szacowano na ok. 98%². Dodatkową barierę stanowił niski stopień zelektryfikowania miejscowości, co szczególnie dotyczyło terenów wiejskich³. Pomimo obiektywnych trudności, już na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych systematycznie nadawane były specjalistyczne, profesjonalne audycje dla przedszkoli, stanowiące fenomen na skalę światową.

Czy rzeczywiście jednak można mówić o sukcesie polskiej radiofonizacji, biorąc pod uwagę realia komunistycznego państwa? Celem znalezienia odpowiedzi na postawione pytanie, autorka w pracy posłużyła się metodą historyczną, polegającą na krytyce i interpretacji źródeł oraz opracowań na ten temat powstałych przed rokiem 1989. Szczególnie cennym źródłem informacji okazała się pozycja *Radio w przedszkolu* wydana przez Biuro Wydawnicze Polskiego Radia w 1951 r. Publikacja stanowiła swoiste pokłosie wystawy objazdowej o tym samym tytule, zorganizowanej przez Ministerstwo Oświaty i Polskie Radio w 1950 r. Jej broszurowe wydanie doczekało się licznych uzupełnień. W kolejnych latach *Radio w przedszkolu* uzyskało dojrzałą postać, stając się podręcznikiem metodycznym dla wychowawczyń przedszkoli. Analiza ww. źródeł i opracowań pokazała wybitne osiągnięcia polskiej radiofonii w dziedzinie wychowania przedszkolnego. Jej wyniki wymagały jednak konfrontacji z realiami ówczesnej polityki oświatowej, co z kolei pozwoliło na zdemaskowanie istoty opisywanego zjawiska⁴.

Radiofonizacja w służbie oświaty czy ideologii?

Radiowe prace nad upowszechnieniem oświaty rozpoczęto od nadawania audycji z cyklu „Nauka przy głośniku”. W latach 1946-47 powołano Radiowy Uniwersytet Ludowy, a z dniem 1 września 1948 r. ruszyła Wszechnica Radiowa, zorganizowana przez Polskie

¹ Zarząd Główny Społecznego Komitetu Radiofonizacji Kraju [dalej: SKRK], *Informator SKRK*, Warszawa 1949, s. 3.

² S. Miszczak, *Historia radiofonii i telewizji w Polsce*, Warszawa 1972, s. 222-223.

³ Tamże, s. 319; por. *Rocznik statystyczny GUS 1950*, Warszawa 1951, s. 53.

⁴ Więcej informacji na temat historii polskiej radiofonii w pierwszych dekadach Polski Ludowej znaleźć można np. w takich pozycjach, jak: A. Ossibach-Budzyński (red.), *Polskie Radio – historia, program, technika. 90 lat Polskiego Radia*, Warszawa 2015; P. Szulc, *Zniewolony eter. Polskie Radio Szczecin w latach 1945-1989*, Szczecin 2012; W. Jastrzębski, M. Rzepa, *Polskie Radio na Pomorzu i Kujawach 1935-2005*, Bydgoszcz 2005; S. Miszczak, *Historia radiofonii i telewizji w Polsce*, Warszawa 1972; J. Kubin, *Audycje radiowe w szkole*, Warszawa 1957; H. Korn, *Audycje radiowe w świetlicach*, Warszawa 1952.

Radio i Ministerstwo Oświaty. W dziale audycji oświatowych Polskiego Radia znalazły się pogadanki dotyczące poradnictwa zawodowego, systematyczne lekcje języka rosyjskiego (od 1946 r.), a nieco później lekcje języka czeskiego. Wprowadzono również audycje dla szkół i pierwsze na świecie audycje dla przedszkoli⁵.

Akcja radiofonizacji przestrzeni oświatowej przyniosła skutek w postaci zradowizowanych w 1950 r.: 11 tys. szkół, 2000 przedszkoli i 6 tys. świetlic⁶. Z okazji II Tygodnia Propagandy Radiofonizacji informowano, że w 1948 i 1950 r. suma spożytkowanych przez SKRK funduszy na radiofonizację szkół i świetlic przekroczyła 600 mln zł. Dzięki akcji radiofonizacyjnej przeprowadzonej na terenie oświaty, ok. 3 mln dzieci korzystało ze specjalnie opracowanych przez Polskie Radio audycji szkolnych dla dzieci⁷. Dumny z tego sukcesu Komitet nawoływał: „Obywatelu! (...) W każdym przedszkolu i w każdej szkole radioodbiornik – w każdej klasie głośnik, oto cel planu 6-letniego radiofonizacji szkół. Czy szkoła, przedszkole, do którego uczęszczają twoje dzieci jest zradowizowane? Jeśli nie, zajmij się tą sprawą na najbliższym zebraniu Komitetu Rodzicielskiego, zwróć się o pomoc do SKRK”⁸.

Radiofonizacja placówek oświatowo-wychowawczych wykorzystana została przez kompartię nie tylko do celów ściśle edukacyjnych. Władze partyjne – dalekie od apolitycznego traktowania szkoły – włączyły radio w szeroko zakrojoną akcję indoktrynacji dzieci i młodzieży. W związku z tym nawet tematyka audycji „Polskiego Radia” dla przedszkolaków korelowała z zatwierdzonym przez Ministerstwo Oświaty socjalistycznym programem wychowania. Radio wprzęgnięte zostało w realizację ministerialnych wytycznych, takich jak: wszechstronne wychowanie i rozwijanie dzieci w duchu socjalistycznym, wychowanie przedszkolaków do miłości i szacunku wobec ZSRR – „wernego przyjaciela Polski Ludowej, kraju zwycięskiego socjalizmu i wzoru dla wszystkich krajów i narodów, dla jego wodzów, Lenina i Stalina, i dla jego bohaterkiej armii”. Postulowano wychowanie dziecka w miłości do wszystkich ludzi pracy całego świata i do narodów uciskanych, walczących „pod przewodnictwem ZSRR” o pokój, postęp i wolność. Z drugiej strony, zachęcano do budzenia w dzieciach uczuć nienawiści „do obozu imperializmu, ucisku człowieka przez człowieka i podżegaczy do wojny”⁹.

Radio wychowywać miało przyszłych budowniczych socjalizmu, spolegliwych wobec władz komunistycznych, zapatrzonych w ZSRR i funkcjonujących w zlaicyzowanej przestrzeni oświatowo-wychowawczej. Radiofonizacja wsi, realizacja planu sześciolatniego i postać J. Stalina jako wodza stojącego „na czele milionów walczących o pokój”, były obowiązkowymi tematami pogadanek dla dzieci w wieku przedszkolnym¹⁰. Przy-

⁵ S. Miszczak, dz. cyt., s. 322-323.

⁶ *Informator SKRK*, dz. cyt., s. 11.

⁷ *II Tydzień Propagandy Radiofonizacji Kraju*, „Radio” 1950, nr 9, s. 1.

⁸ *Informator SKRK*, dz. cyt., s. 14-15.

⁹ *Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy*, Warszawa 1950, k. 2-3, AAN – Ministerstwo Oświaty [dalej: MOśw.], sygn. 1457.

¹⁰ *Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy*, k. 62, AAN – MOśw., sygn. 1457.

kładowo, słowno-muzyczna audycja radiowa z 1950 r., przypadająca w listopadzie, w tzw. miesiącu pogłębiania przyjaźni polsko-radzieckiej, pt.: *Wycieczka do Moskwy*, opracowana przez Helenę Hermelin na podstawie książki Borysa Żytkowa pt.: *Co widziałem*, zapoznawała polskie dzieci z postacią Józefa Stalina. Z kolei w cyklu audycji *W przedszkolach innych krajów* pojawiła się audycja: *Z wizytą w przedszkolu radzieckim*, której celem było zaszczepianie w polskich dzieciach sympatii i przyjaźni do radzieckich rówieśników, zapoznawanie ich z radziecką codziennością, piosenkami i zabawami przedszkolaków zza wschodniej granicy. Maria Wieman, wybitna polska specjalistka od kształcenia muzycznego dzieci, uhonorowana polskimi i zagranicznymi nagrodami oraz wyróżnieniami, opracowała z kolei audycję słowno-muzyczną pt.: *Józef Stalin i dzieci*, która pojawiała się na antenie Polskiego Radia w cieszącym się dużą popularnością cyklu: *Zabawy rytmiczne*¹¹. W okresie świątecznym z kolei, zamiast tematyki Bożego Narodzenia, nadawano pozbawioną wątków religijnych audycję - również autorstwa M. Wieman - *Przygotowania do Święta Choinki*¹².

Poruszenie tematu ideologizacji przekazu edukacyjnego w obszarze polskiej radiofonii to *sine qua non* poprawnego rozumienia problemu powojennej radiofonizacji przedszkoli.

Sposób radiofonizacji przedszkoli

Pod koniec lat czterdziestych Zarząd Główny SKRK wydał w swoim informatorze instrukcję na temat sposobu radiofonizacji przedszkoli. Zgodnie z jej wytycznymi, zelektryfikowane przedszkole powinno zebrać co najmniej 10 tys. zł i wpłacić je do zarządu okręgowego/wojewódzkiego SKRK na podane konto oraz złożyć podanie do zarządu okręgowego SKRK za pośrednictwem oddziału powiatowego SKRK o wyznaczenie subwencji na radiofonizację. Zarząd oddziału powiatowego SKRK opiniował podania i w miarę możliwości miał udzielać subwencji z własnych środków, niezależnie od środków przyznawanych przez zarząd okręgowy SKRK. Zarząd okręgowy SKRK wpłaconą przez przedszkole sumę, wraz z przyznaną subwencją, przesyłał właściwej dyrekcji okręgowej Polskiego Radia, z przeznaczeniem na radiofonizację danej placówki oświatowo-wychowawczej, powiadamiając jednocześnie o tym fakcie zainteresowane przedszkole. Po otrzymaniu zawiadomienia, przedszkole miało nawiązać kontakt z dyrekcją okręgową Polskiego Radia, celem omówienia sposobu i warunków zradiofonizowania swojego obiektu. Przedszkole zgłaszało do Polskiego Radia następujące dane: a) planowaną liczbę głośników; b) wielkość i przeznaczenie pomieszczeń (by właściwie dobrać wielkość i typ głośników); c) liczbę kondygnacji radiofonizowanego obiektu, d) odległość poszczególnych pomieszczeń od miejsca zainstalowania aparatury; e) informację, czy urządzenie miało być przeznaczone wyłącznie do odbioru programu radiowego, czy również zaopa-

¹¹ *Szczegółowy program audycji przedszkolnych na miesiąc listopad 1950 r. Program I, godz. 10:10-10.20, na fali 1321,6 m (dla dzieci starszych)*, „Wychowanie w przedszkolu” 1950, nr 3, s. 192.

¹² *Program audycji przedszkolnych na miesiąc grudzień 1950 r.*, „Wychowanie w przedszkolu” 1950/51, nr 4, s. 254.

Przedszkole mogło być zradiofonizowane głośnikami przyłączonymi do sieci radiowęzła lub też mieć własny radioodbiornik i w miarę potrzeby przyłączone do niego głośniki. Pierwszy typ urządzenia był tańszy i najbardziej odpowiedni dla przedszkoli w miejscowościach niezelektryfikowanych, a położonych w zasięgu radiowęzła.

trzone w mikrofon i gramofon, dla potrzeb tworzenia własnych audycji; f) czy włączanie i wyłączanie głośników odbywać się miało w salach, gdzie były zainstalowane, czy też miała być zastosowana instalacja dająca taką możliwość z miejsca centralnego¹³. Po uzgodnieniu z Polskim Radiem powyższych spraw, placówka wybierała typ aparatury i uzgadniała warunki płatności, z tymże z chwilą przystąpienia do radiofonizacji, przedszkole musiało dysponować następującymi kwotami: całkowitą kwotą na opłacenie należności za wykonanie instalacji oraz co najmniej jedną dziesiątą wartości aparatur i głośników. Jeżeli sumy wpłacone przez placówkę do zarządu okręgowego SKRK, powiększone o udzielone subwencje, nie pokrywały się z kosztami instalacji i 1/10 wartości sprzętu, placówka obowiązana była do opłacenia gotówką brakującej kwoty¹⁴.

Przedszkole mogło być zradiofonizowane głośnikami przyłączonymi do sieci radiowęzła lub też mieć własny radioodbiornik i w miarę potrzeby przyłączone do niego głośniki. Pierwszy typ urządzenia był tańszy i najbardziej odpowiedni dla przedszkoli w miejscowościach niezelektryfikowanych, a położonych w zasięgu radiowęzła. W miejscowościach niezelektryfikowanych i nie objętych siecią radiowęzła, przedszkole miało być zradiofonizowane przy pomocy aparatu bateryjnego, który planowano wzmocnić dodatkowymi głośnikami. Naprawę, sprawdzenie, uruchomienie i rozbudowę instalacji przeprowadzało Państwowe Przedsiębiorstwo Radiofonizacji Kraju, natomiast w sprawie bieżącej pomocy technicznej, przedszkole zwracało się do lokalnych radiowęzłów¹⁵.

Historia audycji dla przedszkoli

Po raz pierwszy – w historii polskiej, jak również i światowej radiofonii – audycje radiowe dla przedszkoli pojawiły się na antenie Polskiego Radia w roku szkolnym 1948/49. Inicjatorką przedsięwzięcia była Zofia Lataj, wieloletnia zastępczyni redak-

¹³ *Informator SKRK*, dz. cyt., s. 9.

¹⁴ Tamże, s. 10.

¹⁵ H. Hermelinowa, H. Kornówna, M. Wieman (opr.), *Radio w przedszkolu*, Warszawa 1951, s. 45-48.

tora naczelnego w dziale Redakcji Audycji dla Dzieci i Młodzieży Szkolnej. Audycje stanowiły pomoc dydaktyczną dla wychowawczyń przedszkoli. W okresie powojennym placówki oświatowo-wychowawcze borykały się bowiem z poważnym brakiem wykwalifikowanych kadr oraz niedostatecznym zapleczem pomocy dydaktycznych. Audycje umożliwiały dzieciom słuchanie pięknej muzyki, słowa literackiego, stwarzały możliwości przeprowadzenia atrakcyjnych zabaw przy akompaniamencie, z wykorzystaniem niedostępnych wówczas szerzej instrumentów muzycznych oraz technik radiowych¹⁶.

Początkowo audycje nadawane były raz w tygodniu, w czwartki o godz. 11:40. Miały one charakter eksperymentalny. W latach 1948/49 i 1949/50 badano ich recepcję w przedszkolach na terenach miejskich i wiejskich. Badania objęły 23 audycje na terenie 29 przedszkoli województwa warszawskiego (powiat grójecki, warszawski i pruszkowski) oraz przedszkola Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie¹⁷. Obserwowano reakcję dzieci na audycje i organizowano konferencje metodyczne dla wychowawczyń przedszkoli¹⁸. Badania prowadzone były przez specjalistów z dziedziny wychowania przedszkolnego, pedagogów i psychologów. Zespół ten powołany został przez Biuro Studiów Polskiego Radia i Redakcję Audycji dla Przedszkoli¹⁹. Kierowały nim Maria Parnowska-Kwiatkowska i Halina Korn. Badania trwały dwa lata (1948-1950)²⁰.

Wyniki badań wykorzystano do lepszego dostosowania audycji pod względem treści, słownictwa, formy, czasu trwania, tempa oraz sposobu wykonania. Zainteresowano się również sposobem zorganizowania pomocy metodycznej dla wychowawczyń przedszkoli, celem odpowiedniego wykorzystania audycji w pracy z wychowankami²¹. Od października 1949 r. audycje dla przedszkoli miały już swój stały czas antenowy. Nadawano je w programie I Polskiego Radia dwa razy w tygodniu po 20 minut, w godzinach od 9:40 do 10:00. We wtorki były to audycje literackie, a w piątki – umuzykalniające. Każdą audycję poprzedzał sygnał, autorstwa Jerzego Wasowskiego²².

Z czasem audycje radiowe stały się obowiązkowym punktem w planie dnia pracy przedszkola, co przewidywał od 1950 r. program zajęć dla przedszkoli, wydany przez Ministerstwo Oświaty. Ministerialne wytyczne zalecały szczególnie korzystanie z audycji podczas zajęć umuzykalniających i z mowy ojczystej. Nakazywały wychowawczyniom troskę o tworzenie odpowiednich warunków, sprzyjających słuchaniu, na co składały się

¹⁶ H. Hermelin (red.), *Radio w przedszkolu. Poradnik dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1970, s. 7-8.

¹⁷ H. Hermelin, M. Korn, M. Radziwiłł, M. Wieman, *Radio w przedszkolu. Podręcznik metodyczny dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1956, s. 90.

¹⁸ H. Hermelin (red.), *Radio w przedszkolu. Poradnik dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1970, s. 9.

¹⁹ H. Hermelinowa, H. Kornówna, M. Wieman (opr.), *Radio w przedszkolu*, Warszawa 1951, s. 4.

²⁰ Z. Peret-Ziemlańska, *Rozmowy z Marią Wieman*, Warszawa 1991, s. 56.

²¹ H. Hermelin (red.), *Radio w przedszkolu. Poradnik dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1970, s. 8.

²² Tamże, s. 9.

przede wszystkim należyte przygotowanie i wyciszenie dzieci²³. W 1957 r. ministerstwo zalecało, by aparat radiowy stanowił wyposażenie przedszkola²⁴.

Od roku szkolnego 1949/50 Polskie Radio rozpoczęło nadawanie audycji dla wychowawczyń przedszkoli²⁵. Odpowiadały one tematyce audycji dla dzieci oraz stanowiły pomoc metodyczną do ich prowadzenia. Przykładowo, gdy w audycji występował zespół przedszkolnej orkiestry perkusyjnej, w audycjach dla wychowawczyń przedszkoli pojawiała się pogadanka *Jak zorganizować orkiestrę perkusyjną w grupie dzieci 6-letnich*, w opracowaniu tej samej autorki, M. Wieman²⁶. W 1956 pogadanki metodyczne dla wychowawczyń przedszkoli przygotowane przez specjalistki z dziedziny wychowania przedszkolnego wydane zostały drukiem. Radiowe pogadanki dla wychowawczyń zebrała i opracowała Maria Radziwiłł. Opublikowane zostały pt.: *W naszym przedszkolu* oraz *Z naszych doświadczeń*²⁷. W latach pięćdziesiątych pojawiły się również podręczniki metodyczne dla wychowawczyń przedszkoli do prowadzenia zajęć w oparciu o audycje radiowe. Omawiały one rodzaje, formy i cele audycji dla przedszkoli, wskazywały na wychowawczą rolę radia, które było pomocne w przygotowaniu dziecka do szkoły. Podręczniki dawały praktyczne porady dotyczące słuchania i wykorzystania audycji podczas zabaw i zajęć z dziećmi w przedszkolach, jak również w prewentiach i sanatoriach dziecięcych. Wyjaśniały proces powstawania audycji. Zwracały uwagę na rolę wychowawczyni oraz związek audycji z wytycznymi ministerialnymi. Prezentowały wyniki badań nad recepcją audycji dla przedszkoli²⁸.

Z czasem audycje nadawane były trzy razy w tygodniu. Jedna zachowała charakter literacki, druga umuzykalniająca, trzecią natomiast usłyszeć można było w niedzielę i była przystosowana do indywidualnego odbioru przez dziecko w domu²⁹.

Przy opracowywaniu audycji przedszkolnych brano pod uwagę metodykę zajęć w przedszkolach. Najczęściej stosowane formy audycji słownych stanowiły: opowiadania, bajki opowiedane jednym głosem, słuchowiska proste z zastosowaniem atrakcyjnych efektów dźwiękowych, rozmowy wychowawcze z dziećmi, zagadki, proste reportaże z terenu, np.: z ogrodu zoologicznego, dworca kolejowego itp.; dalej – nauka wierszy, ćwiczenia ortofoniczne, audycje umuzykalniające, a wśród nich: zabawy przy muzyce, cykl zabaw rytmicznych, piosenki do śpiewania oraz nauka prostych tańców ludowych,

²³ *Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy*, Warszawa 1950, k. 59-60; 148, AAN – MOśw., sygn. 1457.

²⁴ Okólnik Nr 16 z dn. 18 czerwca 1957 r. w sprawie podstawowego zaopatrzenia przedszkoli w pomoce do zajęć i zabaw, Dz. Urz. MOśw. 1957 Nr 7, poz. 93.

²⁵ H. Hermelinowa, H. Kornówna, M. Wieman (opr.), *Radio w przedszkolu*, Warszawa 1951, s. 4.

²⁶ *Szczegółowy plan audycji dla grupy dzieci starszych w przedszkolu na miesiąc luty 1951 r. Program I, godz. 10:10-10:30; Program audycji dla wychowawczyń przedszkoli na miesiąc luty 1951 rok. Program I, godz. 7:45-7:50*, „Wychowanie w przedszkolu” 1951, nr 6, s. 382-383.

²⁷ H. Hermelin (red.), *Radio w przedszkolu. Poradnik dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1970, s. 12-13.

²⁸ H. Hermelin, H. Korn, M. Radziwiłł, M. Wieman, *Radio w przedszkolu. Poradnik metodyczny dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1956, s. 127.

²⁹ Z. Peret-Ziemlańska, dz. cyt., s. 58.

zagadki muzyczne, proste utwory muzyczne do słuchania na fortepian lub orkiestrę. Autorzy i realizatorzy audycji radiowych dla dzieci zwracali ponadto uwagę, by z programów „przebijała radość życia, humor i pogoda, wesoła atmosfera, niezbędna w przedszkolu”³⁰. Przykładowe tytuły audycji to: *O koszu, co miał dwie nogi* (wesoła przygoda dziewczynki podczas kopania kartofli wg opowiadania Marii Rosińskiej), *I my także do Warszawy* (bajka Zofii Konic o odbudowie stolicy), *Mycie* (audycja słowno-muzyczna Hanny Mortkowicz-Olczakowej dot. higieny)³¹.

Największą popularnością cieszyły się audycje umuzykalniające, które zdobyły uznanie nie tylko w Polsce. Doceniono je m.in. podczas kongresu z okazji 100-lecia urodzin Emila Jaques Dalcroze’a w Genewie. Polska była jedynym krajem, w którym w sposób systematyczny umuzykalniano przez radio dzieci przedszkolne metodą Dalcroze’a. Audycja M. Wieman z cyklu „Zabawy rytmiczne” wykorzystująca tę metodę, zajęła ważne miejsce wśród zbiorów Instytutu E. J. Dalcroze’a. Ponadto polskie audycje w przekładzie na inne języki nadawane były w zagranicznych rozgłośniach, zrzeszonych w OIRT, Międzynarodowej Organizacji Radia i Telewizji. W ciągu dwudziestolecia istnienia audycji przedszkolnych ukazały się trzy śpiewniki, zawierające piosenki z audycji radiowych dla przedszkoli (1952 - *Lubimy śpiewać*; 1953 - *Już śpiewam*; 1968 - *Radiowe piosenki przedszkolaków*)³².

Za ogromny sukces na skalę światową uznano nagrodę *Prix Japon*, którą w listopadzie 1966 roku otrzymała polska audycja M. Wieman, pt. *W majowym słońcu*, z cyklu *Zabawy rytmiczne*, z muzyką Franciszki Leszczyńskiej. Audycja zgłoszona została na międzynarodowy konkurs audycji oświatowych, odbywający się co roku w Japonii. Jak wspominała H. Hermelin: „Zwykła audycja, jedna z tych, które co piątek rozbrzmiewają z anteny Polskiego Radia, zdobyła najwyższą nagrodę spośród 191 programów typu oświatowego, nadesłanych na konkurs z całego świata”³³.

Obsada audycji dla przedszkoli

Warto zwrócić uwagę, że Polskie Radio troszczyło się o szkolenie i podnoszenie kompetencji własnych dziennikarzy. Od roku akademickiego 1954/55 pracę rozpoczęło Seminarium Radioznawcze przy Wydziale Dziennikarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Ponadto od 1954 r. organizowane były dwutygodniowe kursy dla początkujących dziennikarzy, które w swoim programie zawierały: przegląd form radiowych, wykłady z dziedziny techniki z demonstrowaniem sprzętu, wykłady z dykcji, reżyserii, organizacji radia itd.³⁴

³⁰ H. Hermelinowa, H. Kornówna, M. Wieman (opr.), *Radio w przedszkolu*, Warszawa 1951, s. 11-12.

³¹ *Program audycji przedszkolnych na mies. wrzesień*, „Wychowanie w przedszkolu” 1950/51 nr 1, okładka tylna.

³² H. Hermelin (red.), *Radio w przedszkolu. Poradnik dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1970, s. 12-13.

³³ Tamże, s. 10.

³⁴ M. Kwiatkowski, *Radio szkoli swoich dziennikarzy*, 1956, s. 199-200 (egz. zniszczony, b. m., przechowywany w Bibliotece Narodowej).

Wykwalifikowaną i wybitną pod względem merytorycznym kadrą poszczycić się mogła również Redakcja Audycji dla Dzieci Polskiego Radia. Kierownikiem audycji dla przedszkoli została Halina Hermelin. Współpracowały z nią m.in. Maria Dunin-Wąsowicz³⁵, Barbara Lewandowska³⁶, Barbara Kościuszko³⁷, Maria Wieman³⁸, Magdalena Młynarska (redaktor muzyczny), Franciszka Leszczyńska (doradca muzyczny, kompozytor i twórca większości piosenek oraz ilustracji muzycznych)³⁹.

Audycje dla wychowawczyń przedszkoli przygotowywały m.in.: Irena Merżan⁴⁰ i Sabina Lewin⁴¹ (propagandowe i metodyczne), Alina Szemińska⁴² (kształcenie matematyczne), Maria Wieman (kształcenie muzyczne), Zofia Bogdanowicz⁴³, Halina Mystkowska⁴⁴, Pelagia Żmijewska (metodyczne)⁴⁵. Bajki i wiersze deklamowała dzieciom m.in. Irena Kwiatkowska, „którą zawsze charakteryzowało stuprocentowe zaangażowanie

³⁵ Maria Dunin-Wąsowicz w historii wychowania przedszkolnego zapisała się m.in. jako autorka publikacji: *Z dziennika wychowawczyni przedszkola, pracującej na wsi*, Warszawa 1971; *Pomoce graficzne w wychowaniu przedszkolnym*, Warszawa 1975; *O zabawce w rękę dziecka*, Warszawa 1975; *Wszelkstronna rola artystycznych środków wyrazu w środowisku wychowawczym przedszkola. II Bienale Sztuki dla Dziecka*, Poznań 1975.

³⁶ Poetka, autorka popularnych wierszy dla dzieci, dziś patronka przedszkola na warszawskim Ursynowie. Zob. <http://www.haloursynow.pl/artykuly/misiowa-babcia-patronka-przedszkola-nr-395-dzieci-,3863.htm>

³⁷ Barbara Kościuszko – autorka i tłumaczka utworów dla dzieci.

³⁸ Maria Wieman – ceniona i nagradzana w Polsce i zagranicą autorka audycji radiowych dla dzieci, autorka audycji umuzykalniających oraz publikacji z zakresu kształcenia muzycznego dzieci przedszkolnych i szkolnych, m.in.: *Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu dla dzieci od lat 3 do 7*, Warszawa 1957; *Płytoleka dla przedszkoli. Wskazówki metodyczne i organizacyjne zespołowego słuchania muzyki w grupie dzieci 6-7 letnich w przedszkolu: ćwiczenia słuchowe i rytmiczne, opracowania tańców, korowodów, zabaw*, Warszawa 1962; *Instrumenty perkusyjne w przedszkolu*, Warszawa 1968.

³⁹ H. Hermelin (red.), *Radio w przedszkolu. Poradnik dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1970, s. 7.

⁴⁰ Irena Merżan – autorka podręczników dla rodziców i wychowawczyń przedszkoli, m.in.: *Skąd się biorą dzieci? Poradnik dla rodziców i nauczycieli przedszkoli*, Warszawa 1978; *Nie ma złych dzieci*, Warszawa 1950; *Dla młodych matek*, Warszawa 1950.

⁴¹ Sabina Lewin – autorka wielu publikacji z dziedziny wychowania przedszkolnego, m.in.: *Podstawy wychowania przedszkolnego w Polsce Ludowej*, Warszawa 1969; *U początków polskiej teorii wychowania dziecka w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1960;

⁴² Alina Szemińska – specjalistka w zakresie psychologii rozwojowej dziecka w wieku przedszkolnym oraz kształtowania umiejętności matematycznych, wykładowca, pracownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego. Współpracowała z J. Piagetem. Uniwersytet Genewski nadał jej w 1979 r. tytuł doktora honoris causa, http://www.psych.uw.edu.pl/o_nas.php?id=2&sub_id=5.22 (dostęp 29.12.2015).

⁴³ Zofia Bogdanowicz – autorka m.in. wydawanych od 1967 r. i wznawianych w kolejnych latach, nawet jeszcze po 2000 r. *Zabaw dydaktycznych dla przedszkoli*.

⁴⁴ Zofia Mystkowska – autorka wielu pozycji książkowych z zakresu kształcenia mowy i myślenia dzieci w wieku przedszkolnym.

⁴⁵ *Szczegółowy plan audycji dla grupy dzieci starszych w przedszkolu na miesiąc luty 1951 r. Program I, godz. 10:10-10:30; Program audycji dla wychowawczyń przedszkoli na miesiąc luty 1951 rok. Program I, godz. 7:45-7:50*, „Wychowanie w przedszkolu”, 1951 nr 6 s. 382-383.

w wykonywaną pracę. Gdy przesłuchiwane przed audycją nagranie nie zadowalało jej, nie szczędziła trudu i czasu, by dany wiersz czy opowiadanie nagrać powtórnie” – wspominała M. Wieman.

Teksty literackie dla potrzeb audycji zamawiano u popularnych wówczas autorów: Janiny Porazińskiej, Ewy Szelburg-Zarembiny, Stefani Szuchowej, Hanny Januszewskiej. Do grona radiowych kompozytorów należeli: Franciszka Leszczyńska, Feliks Rybicki, Jerzy Wasowski, Władysław Szpilman, Lech Miklaszewski, Czesław Aniołkiewicz, Edward Pałasz i inni, rozpoznawalni wówczas twórcy.

Audycje autorstwa M. Wieman czytał Wiesław Machowski. Pełniąc rolę lektora i instruktora, prowadził zabawy, tańce oraz uczył piosenek, które podczas audycji śpiewały osoby dorosłe, dzieci szkolne i przedszkolaki. „W pewnym okresie lektorem mobilizującym grupę małych odbiorców był Jacek Hilchen, kiedyś przedszkolak w gromadce dzieci, które zabierałam na radiowe nagrania” – opowiadała po latach M. Wieman. Piosenki przez 25 lat śpiewała Bogumiła Korzeniewska, która swoje występy w Polskim Radiu rozpoczęła jako pięcioletni przedszkolak⁴⁶.

Wystawa „Radio w przedszkolu”

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych Polskie Radio zorganizowało specjalne ekspozycje poświęcone audycjom radiowym dla przedszkoli. Szczególną popularnością cieszyła się wystawa objazdowa z 1950 r., która dotarła do kilku miast wojewódzkich⁴⁷. Zorganizowana została przez Biuro Wydawnictw i Propagandę Polskiego Radia przy współpracy Redakcji Audycji dla Przedszkoli oraz Biura Studiów Polskiego Radia. Miała charakter informacyjno-propagandowy, jak również dydaktyczny. Adresowano ją przede wszystkim do rodziców dzieci przedszkolnych, wychowawczyń i pedagogów. Ekspozycja prezentowała aktualne wówczas kierunki wychowawcze, metody realizacji założeń programowych z uwzględnieniem form radiowych. Stanowiła swoistą instrukcję, jak zorganizować zajęcia w przedszkolu z wykorzystaniem radia⁴⁸.

„Widza wchodzącego na wystawę zatrzymywało ogromne powiększenie fotografii Prezydenta Bieruta wśród dzieci” z napisem: „jesteście naszą dumą i nadzieją”. Następna plansza pokazywała zwiedzającym skalę, w jakiej dziecko ogląda świat dorosłych. Pięć kolejnych plansz przekonywało o rosnącej radiofonizacji przedszkoli, przedstawiając zwiedzającym „co Państwo Ludowe daje dzieciom świata pracy”. Podana została liczba radiofonizowanych przedszkoli w Polsce. Dane z września 1949 r. wskazywały na 2000 radiofonizowanych przedszkoli, czyli 27,4% ogólnej ich liczby. Wystawa podejmowała również tematykę dziecka jako radiosłuchacza, zwracając uwagę na problem możliwości percepcji pięcio- i sześciolatków. Ukazywano metody uatrakcyjniające prace z dziećmi w związku z wykorzystaniem audycji radiowych: prace plastyczne, zagadki itp.

⁴⁶ Z. Peret-Ziemlańska, dz. cyt., s. 58-60.

⁴⁷ H. Hermelin (red.), *Radio w przedszkolu. Poradnik dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1970, s. 10.

⁴⁸ H. Hermelinowa, H. Kornówna, M. Wieman (opr.), *Radio w przedszkolu*, Warszawa 1951, s. 39.

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych Polskie Radio zorganizowało specjalne ekspozycje poświęcone audycjom radiowym dla przedszkoli. Szczególną popularnością cieszyła się wystawa objazdowa z 1950 r., która dotarła do kilku miast wojewódzkich¹. Zorganizowana została przez Biuro Wydawnictw i Propagandę Polskiego Radia przy współpracy Redakcji Audycji dla Przedszkoli oraz Biura Studiów Polskiego Radia. Miała charakter informacyjno-propagandowy, jak również dydaktyczny.

Ponadto wystawa była okazją do prezentacji technik pracy radiowej. Dzięki plan-
szom: *Jak powstaje audycja*, zapoznać się można było z drogą adaptacji tekstu literackiego do celów radiowych (wybór tematu, przeróbka tekstu, reżyseria audycji, opracowanie muzyczne).

Wychowawcze cele audycji na planszach wystawowych podzielono na cztery następujące grupy:

1. kultura życia codziennego: zamiłowanie do czystości, porządku, zachowanie przy stole, grzeczność. Przykładowe audycje zaprezentowane w tej grupie na wystawie to: *Jako strach na wróble z pola zawędrował do przedszkola*, *Sen Małgorzaty*, *O kłótliwym Filipku*, *Wiosenne porządki*;
2. rozszerzanie zakresu wiadomości: poznawanie swojego kraju, otaczającego świata, przyrody, środków komunikacji i życia dzieci w innych krajach (*Ścienna gazetka przedszkolna*, *Jesienne liście*, *Reportaż z ZOO*, *Na wiejskim podwórku*);
3. wpływ uspołeczniający: wspólna zabawa i praca, odbudowa kraju, stosunek do zwierząt, szacunek dla pracy (*1 Maja w przedszkolu*, *Nasza Warszawa*, *Historia kawałka węgla*);
4. budzenie poczucia estetycznego: poczucie rytmu, piosenka, rysunek, prace z gliny (*Watowe ludki*, *Wiejska kapela*).

Ponadto odrębne plansze poświęcone zostały audycjom pt.: „Międzynarodowy dzień dziecka” oraz „Piosenki w przedszkolach radzieckich”. Wiele miejsca na wystawie zajęły zagadnienia współpracy radia z terenem za pośrednictwem korespondencji czy przez osobiste spotkania wychowawczyń przedszkoli z Redakcją Audycji dla Przedszkoli.

Wystawę zamykała plansza poświęcona „Planowi sześćioletniemu”, pod koniec którego wszystkie przedszkola w kraju miały zostać radiofonizowane. Zwracano uwagę

na szeroki oddźwięk wystawy wśród zwiedzających, do których należały m.in. uczestniczki kursu dla wychowawczyń przedszkoli Towarzystwa Przyjaciół Dzieci oraz kursu wychowawczyń dziecińców wiejskich⁴⁹.

Zachowany w Archiwum Polskiego Radia materiał sprawozdawczy z wystawy „Radio w przedszkolu” pozwala wnioskować o znaczeniu przedsięwzięcia. Odbiorcy wystawy, a więc przede wszystkim przedstawiciele środowisk oświatowych, wychowawczynie przedszkoli i nauczyciele liceów pedagogicznych doceniali samą ideę propagowania wśród społeczeństwa edukacji za pomocą radia. Wartościowa dla nich okazała się również część instruktażowa wystawy, w której wychowawczynie mogły znaleźć wskazówki na temat prowadzenia zajęć z dziećmi z wykorzystaniem audycji radiowych. Wychowawczynie ponadto wyrażały zadowolenie, że wystawa i towarzyszące jej wydarzenia stworzyły możliwość nawiązania kontaktu i współpracy przedszkoli z Polskim Radiem. Najbardziej pochlebnych opinii doczekała się pierwsza wystawa zorganizowana w 1950 r. W księdze pamiątkowej zachowały się wpisy wychowawczyń przedszkoli, miejscowych dygnitarzy partyjnych, dzieci, rodziców i innych zwiedzających na temat wartości audycji przedszkolnych oraz pożytku samej wystawy. Pisano np.: <<Wystawa „Radio w Przedszkolu” – to znakomity obrazowy podręcznik, jak wychowywać i jednocześnie przestroga, jak wychowywać nie należy>>. Jeden z nauczycieli liceum pedagogicznego w Bartoszycach, J. Radziulewicz zapisał: „Byłoby rzeczą bardzo pożądaną, by wystawa o tak wysokim poziomie artystycznym stała się dostępna dla szerokich mas – zarówno wychowawczyń a może bardziej rodziców, którzy nie zawsze rozumieją doniosłość przedszkoli”. Postulowano: „Radio jako najlepszy łącznik dziecka z szerokim światem, powinno zająć odpowiednie miejsce w przedszkolu”. Były również typowo ideologiczne wpisy, np.: „Polska w ustroju socjalistycznym dba o wszystkie dzieci. Mamusie idąc do pracy wiedzą, że dzieci oddane do przedszkola słuchają pożytecznych audycji, ładnie się bawią i wyrastają na dobrych przyszłych obywateli Polski Ludowej”⁵⁰. Oprócz superlatywów kierowanych pod adresem inicjatywy Ministerstwa Oświaty i Polskiego Radia pojawiały się głosy krytyczne, np. demaskujące realia rzekomo demokratycznego dostępu wszystkich dzieci do oświaty i kultury. Pytano: „Dlaczego Polskie Radio nie zajrzy do przedszkoli biedniejszych, gdzie na przedmieściach Warszawy? Chcielibyśmy mieć wszędzie takie warunki jakie mają przedszkola w Śródmieściu. Pomóżcie nam stworzyć odpowiednie warunki do słuchania ślicznych audycji wszędzie. Zajrzyjcie do biednych przedszkoli, a raczej upośledzonych lokalowo i jeżeli możliwe pomóżcie im wysłuchać choć jednej audycji przy trzeszczącym odbiorze”. Za mankament uznana została również słaba promocja wydarzenia. Np. w Krakowie uskarżano się, że jedyną formą reklamy były afisze, które i tak nie dotarły do zakładów pracy, instytucji i świetlic. Krytykowano również brak większego zainteresowania sprawą ze strony lokalnych władz, przedstawicieli organizacji

⁴⁹ Tamże, s. 39-44.

⁵⁰ Księga pamiątkowa z wystawy „Radio w Przedszkolu” [1950, Warszawa?], Archiwum Polskiego Radia [dalej: APR], b. sygn., b.p.

politycznych i społecznych. Ekspozycja ponadto kolidować miała z obchodami miesiąca przyjaźni polsko-radzieckiej, stąd usytuowana została w niekorzystnym dla odbioru miejscu, a przez to nie doczekała się specjalnej uwagi. Ganiono organizatorów wystawy za nieestetycznie wykonane ekspozyty i gazetki ścienne, które negatywnie ocenione zostały także przez najmłodszych odbiorców – przedszkolaków. Mimo wymienionych niedociągnięć wystawę zorganizowaną w Krakowie zwiedziło 2816 osób, w tym 458 wychowanków przedszkoli⁵¹.

Zakończenie

Powojenna radiofonizacja placówek wychowania przedszkolnego i prowadzona równoległe praca nad profesjonalną ofertą oświatowo-wychowawczą radia dla przedszkoli, okazuje się zjawiskiem niezwykle złożonym i trudnym do jednoznacznej oceny. Z jednej strony, zwiększanie zasięgu oddziaływania radia było zjawiskiem pozytywnym, podobnie jak sama idea i realizacja wielu audycji radiowych dla przedszkoli. Fakty te jednak nie zmieniają negatywnego postrzegania istoty zjawiska. Radio w przedszkolu służyło komunistycznej indoktrynacji dzieci. Niezwykle trudnym problemem pozostaje ocena kadr, nierzadko zawodowo wybitnych i stanowiących znakomitą pod względem merytorycznym obsadę audycji radiowych dla przedszkoli, a jednak akceptujących, a nawet służących budowie komunistycznego wychowania przedszkolnego. ■

BIBLIOGRAFIA

- Bulińska J., *Sprawozdanie z Wystawy „Radio w Przedszkolu”*, Kraków, dn. 14 marca 1952 r., s. 1-3, w: Archiwum Polskiego Radia, b. sygn.
- Hermelin H. (red.), *Radio w przedszkolu. Poradnik dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1970.
- Hermelin H., Korn M., Radziwiłł M., Wieman M., *Radio w przedszkolu. Podręcznik metodyczny dla wychowawczyń przedszkoli*, Warszawa 1956.
- Hermelinowa H., Kornówna H., Wieman M. (opr.), *Radio w przedszkolu*, Warszawa 1951.
- II Tydzień Propagandy Radiofonizacji Kraju*, „Radio” 1950, nr 9, s. 1.
- Jastrzębski W., Rzepa M., *Polskie Radio na Pomorzu i Kujawach 1935-2005*, Bydgoszcz 2005.
- Korn H., *Audycje radiowe w świetlicach*, Warszawa 1952.
- Księga pamiątkowa z wystawy „Radio w Przedszkolu”* [Warszawa 1950], w: Archiwum Polskiego Radia, b. sygn.
- Kubin J., *Audycje radiowe w szkole*, Warszawa 1957.
- Kwiatkowski M., *Radio szkoli swoich dziennikarzy*, 1956 (egz. zniszczony, b. m., przechowywany w Bibliotece Narodowej).
- Miszczak S., *Historia radiofonii i telewizji w Polsce*, Warszawa 1972.

⁵¹ J. Bulińska, *Sprawozdanie z Wystawy „Radio w Przedszkolu”*, Kraków 1952, s. 1-3, APR, b. sygn.

- Okólnik Nr 16 z dn. 18 czerwca 1957 r. w sprawie podstawowego zaopatrzenia przedszkoli w pomoce do zajęć i zabaw, Dz. Urz. MOśw. 1957 Nr 7, poz. 93.
- Ossibach-Budzyński A. (red.), *Polskie Radio – historia, program, technika. 90 lat Polskiego Radia*, Warszawa 2015.
- Peret-Ziemlańska Z., *Rozmowy z Marią Wieman*, Warszawa 1991, s. 56.
- Program audycji przedszkolnych na mies. wrzesień*, „Wychowanie w przedszkolu” 1950/51 nr 1, okładka tylna.
- Program audycji przedszkolnych na miesiąc grudzień 1950 r.*, „Wychowanie w przedszkolu” 1950/51, nr 4, s. 254.
- Rocznik statystyczny GUS 1950*, Warszawa 1951.
- Szczegółowy plan audycji dla grupy dzieci starszych w przedszkolu na miesiąc luty 1951 r. Program I, godz. 10:10-10:30; Program audycji dla wychowawczyń przedszkoli na miesiąc luty 1951 rok. Program I, godz. 7:45-7:50*, „Wychowanie w przedszkolu” 1951, nr 6, s. 382-383.
- Szczegółowy program audycji przedszkolnych na miesiąc listopad 1950 r. Program I, godz. 10:10-10.20, na fali 1321,6 m (dla dzieci starszych)*, „Wychowanie w przedszkolu” 1950, nr 3, s. 192.
- Szulc P., *Zniewolony eter. Polskie Radio Szczecin w latach 1945-1989*, Szczecin 2012.
- Zajęcia w przedszkolu. Program tymczasowy*, Warszawa 1950, w: AAN – Ministerstwo Oświaty, sygn. 1457.
- Zarząd Główny Społecznego Komitetu Radiofonizacji Kraju, *Informator SKRK*, Warszawa 1949.

O AUTORZE:

s. mgr Joanna Wiśniewska, doktorantka na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych UKSW na kierunku historia, członek Towarzystwa Historii Edukacji przy UW, członek Komisji Historycznej przy Konferencji Wyższych Przełożonych Żeńskich Zgromadzeń Zakonnych w Polsce. Kontakt: s.joanna.am@gmail.com